

Жанна ДОВГАНЬ

ВПЛИВ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Запропоновано науково-методичний підхід до групування країн Євросоюзу за наближеністю векторів впливу іноземного капіталу на рівень фінансової стійкості банківської системи. Обґрунтовано негативний вплив іноземного банківського капіталу на фінансову стійкість банківської системи та розвиток економіки України шляхом підтвердження наявності кореляційних зв'язків.

Важливим фактором впливу на стійкість банківської системи є участь іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі. Протягом останніх двох десятиріч у результаті фінансової лібералізації та усунення бар'єрів міжнародні банки та банківські групи виявляли високу активність на ринках країн з перехідною економікою. У Центральній та Східній Європі іноземні банки контролюють більше половини банківського капіталу, а в таких країнах, як Естонія, Болгарія, Чехія, Словаччина під контролем іноземних банків знаходиться 60–80% ринку банківських послуг.

Основною ознакою макроекономічної стабільності є присутність в економіці будь-якої країни значних обсягів іноземного капіталу, що також впливає на довіру інвесторів до законодавчої і виконавчої влади. Насамперед, це стосується не короткотермінових і спекулятивних інвестицій, а довгострокових і переважно прямих інвестицій. Варто зазначити, що зменшення порівняно з минулими періодами або уповільнення темпів зростання іноземних інвестицій є прямою ознакою нестабільності та недовіри до країни.

Досвід показує, що будь-яка країна не може досягти економічної стабільності в умо-

вах ізоляції від світової економічної системи. Основою глобалізації світової економіки є взаємопроникнення національних економік за рахунок використання механізму іноземних інвестицій та формування спільних транснаціональних корпорацій. Разом з тим підвищення ролі впливу іноземного капіталу в економіці має повною мірою відповідати економічним інтересам країни та узгоджуватися як зі станом внутрішньодержавного економічного середовища, так і світовими фінансово-економічними реаліями.

Оцінка впливу іноземних банків на економіку та фінансовий сектор приймаючих країн, проблеми регулювання діяльності іноземних банків є темою багатьох наукових досліджень. Роботи Р. Левіна і С. Зервоса [1], а також Р. Раджана та Л. Зінгалеса [2] засвідчують, що країни з розвинутими фінансовими системами демонструють вищі показники реального ВВП на душу населення. Дж. Капріо, П. Гонахан [3] та ін. розкрили наявність позитивної кореляції між присутністю іноземних банків і фінансовою стійкістю банківської системи. У роботі Б. Дейджа, Л. Голдберга і Д. Кінні [4] виявлено факт, що іноземні банки, як правило, мають вищі обсяги кредитування, ніж їх вітчизняні кон-

куренти. А. Деміргюч-Кунт, Р. Левін, Х. Мін [5] на основі аналізу банківських систем за період 1988–1995 рр. довели, що експансія іноземних банків призводила до зниження частоти банківських криз. Д. Матісон і Дж. Рольдос [6] стверджують, що іноземні банки є джерелом стабільних кредитних ресурсів за рахунок коштів материнських структур та ширшого доступу до глобальних фінансових ринків, тож присутність іноземного капіталу може підвищити стійкість банківської системи приймаючих країн.

Негативний ефект експансії іноземних банків спричинюється відмінностями між рівнями розвитку ринку приймаючої країни і ринку іноземного банку. Дане явище відоме в науці як гіпотеза технологічного розриву. За цією гіпотезою, чим більшим є технологічний розрив між іноземним та місцевими компаніями, тим більшим є негативний ефект експансії іноземного капіталу. Її ґрунтовний аналіз здійснив С. Классенз [7].

Метою статті є дослідження та формалізація впливу іноземного банківського капіталу на фінансову стійкість банківської системи в країнах Євросоюзу та Україні.

Останнім часом в економічній літературі гостро постає питання доцільності збільшення присутності іноземного капіталу в Україні та визначення його реального впливу на фінансову стійкість вітчизняної банківської системи.

Іноземні банки мають більше можливостей стосовно залучення великих обсягів грошових ресурсів на міжнародних ринках, де ціна на них суттєво нижча від тієї, яку довелося б платити у випадку їх залучення на внутрішньому ринку. Разом з цим розширення банками доступу можливих позичальників до кредитних ресурсів та стрімке зростання кількості фізичних осіб серед позичальників банків обмежує можливість банків у проведенні якісної оцінки та відбору таких позичальників. Отже, зростають

ризик за кредитними операціями банків, а зовнішнім виявом такого ризику є зростання проблемних активів банків та тих активів, що потребують особливої уваги з боку комерційного банку. Такі зміни мають суттєвий негативний вплив на фінансову стійкість банківської системи України.

Різні вчені називають як позитивні, так і негативні наслідки входження іноземного капіталу в банківську систему України:

1) позитивні:

- запровадження сучасних банківських технологій і фінансових інновацій;
- економія від масштабу, коли іноземні банки можуть спричинити консолідацію банківської системи;
- розвиток фінансових ринків, вдосконалення ринкової інфраструктури;
- підвищення конкуренції на ринку банківських послуг;
- прискорення темпів диверсифікації та розвитку ринку фінансово-кредитних послуг, що означає його позитивну динаміку;
- підвищення якості роботи із клієнтами за рахунок загострення конкуренції;
- подальша монетизація економіки, що супроводжується абсорбцією надлишку грошових ресурсів;
- підвищення обсягів кредитування економіки, результатом яких є структурні перетворення у державі;
- покращення міжнародних рейтингів України;
- можливість залучення додаткових інвестиційних ресурсів;
- інтеграція вітчизняної банківської системи до світового фінансового простору, що дає можливість хеджування від негативного впливу зовнішньоекономічного середовища;
- сприяння легалізації доходів ефективно у боротьбі з корупцією, тіньовою економікою, що має позитивно вплинути на соціальні відрахування;

- 2) негативні:
- контроль над розподілом кредитних ресурсів в економічній системі передбачає значну економічну владу;
  - специфіка банківського бізнесу порівняно з іншими сферами підприємницької діяльності зумовлює необхідність протекціоністських заходів у системі регулювання банківської діяльності;
  - іноземні банки можуть мати цілі, які не сумісні з основними завданнями економічної політики приймаючої країни (наприклад, підтримка експорту з країни походження материнського банку);
  - у період банківських криз іноземні банки можуть “експортувати” нестабільність, “інфікуючи” банківську систему приймаючої сторони;
  - відмінності у системах банківського регулювання можуть створювати проблеми в процесі контролю за діяльністю іноземних банків.
  - нав'язування певних моделей подальшого розвитку банківської системи (метою якого є розвиток реального сектору економіки) та іноземного капіталу (що спрямовує максимум зусиль на розвиток споживчого кредитування) може стати причиною тотального спаду кредитування найбільш пріоритетних для України сфер народного господарювання;
  - можливість різкого виведення капіталу негативно впливає на стабільність грошово-кредитної політики;
  - значний вплив капіталу із інших держав, зокрема Росії, може стати причиною зниження економічної безпеки банківської системи;
  - ускладнюється проведення банківського нагляду тих банків, що є частинами міжнародних фінансових груп;
  - підвищується роль зовнішніх факторів впливу, що не можуть контролюватися самою банківською системою [8].

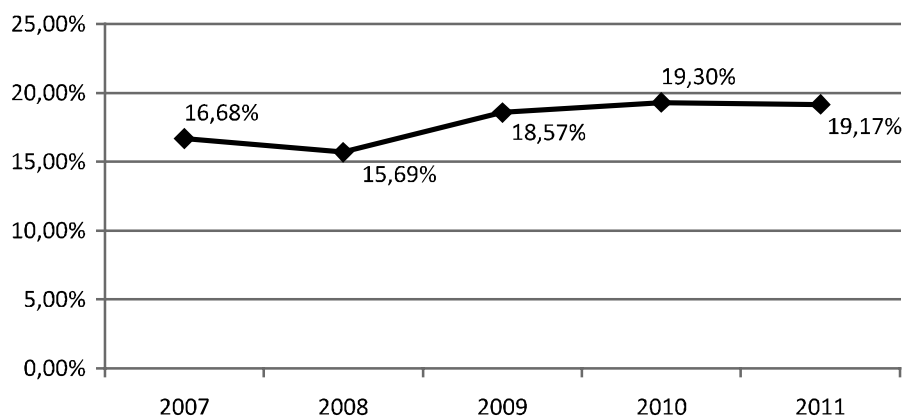
Варто зазначити, що міжнародний рух капіталу через відповідні фінансові потоки має вплив на банківську систему України. Так, протягом останнього десятиріччя присутність іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі неухильно зростала. При цьому у кризові 2008–2009 рр. частка іноземного капіталу не тільки не зменшилася, як це передбачалося песимістичними сценаріями, а й навіть збільшилася. На 01.01.2012 р. в Україні функціонувало 53 банки з іноземним капіталом. У повній власності іноземних інвесторів перебуває близько 13% (22 банки) від загальної кількості банків, які мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій. Частка іноземного капіталу зросла до 41,9%, що підвищує залежність банківської системи України від іноземних інвесторів [9].

Проаналізуємо взаємозв'язок динаміки присутності іноземного капіталу у банківських системах Євросоюзу з індикаторами фінансової стійкості, які найбільшою мірою забезпечують здатність банківської системи протистояти негативним економічним та фінансовим шокам: показники адекватності регулятивного капіталу й адекватності основного капіталу (в українській практиці це нормативи Н2 та Н3, відповідно), частку проблемних кредитів у кредитних портфелях банків, показник забезпеченості проблемних кредитів резервами, рентабельність активів (ROA), рентабельність капіталу (ROE).

Загалом протягом 2007–2011 рр. у Європі спостерігається незначне зростання питомої ваги активів іноземних банків у сукупних активах банківських систем Євросоюзу (рис. 1).

Проаналізувавши взаємозв'язок між часткою активів іноземних банків та індикаторами фінансової стійкості (табл. 1), можна зробити наступні висновки.

1. Існує велика група країн Європи (Австрія, Греція, Естонія, Іспанія, Мальта,

Рис. 1. Динаміка частки активів іноземних банків у сукупних активах банківської системи Єврозона (27 країн) протягом 2006–2011 рр.*

* Складено на основі [10].

Польща, Румунія, Франція, Швеція), в яких спостерігається сильна від’ємна кореляція (менше ніж -70%) між рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі та адекватністю регулятивного капіталу у ній. Сильна додатна кореляція спостерігається лише у трьох країнах – Бельгії, Великобританії та Литві.

2. Майже аналогічна ситуація склалася і з кореляцією частки активів іноземних банків та нормативу НЗ – 8 країн з сильною від’ємною кореляцією (Австрія, Данія, Естонія, Кіпр, Мальта, Польща, Фінляндія та Франція) та 2 країни з сильною додатною кореляцією (Бельгія та Німеччина).

3. Найтісніший зв’язок виявився між часткою активів іноземних банків та часткою проблемних активів. Так, сильна від’ємна кореляція спостерігається у 12 країнах (Австрія, Болгарія, Греція, Естонія, Іспанія, Латвія, Люксембург, Польща, Румунія, Словенія, Франція та Чехія). Додатна кореляція спостерігається лише у Бельгії, Великобританії та Литві.

4. Найслабшою є кореляція між часткою іноземних банків та резервами до проблемних кредитів. Лише 2 країни мають сильну від’ємну кореляцію (Естонія та Ні-

меччина) та 4 країни – додатну (Болгарія, Іспанія, Італія та Словенія).

5. Переважно додатним кореляційним зв’язком характеризується взаємозв’язок між часткою активів іноземних банків та рентабельністю активів – 10 країн з сильною додатною кореляцією (Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція). Лише 2 країни продемонстрували негативну кореляцію (Мальта та Фінляндія).

6. Аналогічно до показника ROA спостерігається і ситуація з кореляцією між ROE та часткою активів іноземних банків – 8 країн з сильною додатною кореляцією (Греція, Іспанія, Італія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Словенія, Швеція) та 2 країни з від’ємною (Мальта, Фінляндія).

Таким чином, можна констатувати, що існує 2 основні групи країн Європи з чітко вираженим взаємно протилежним впливом іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи. При цьому країни Східної Європи належать до однієї групи і характер впливу іноземного капіталу на фінансову стійкість банківських систем цих країн однаковий.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції частки активів іноземних банків з індикаторами фінансової стійкості країн Європи протягом 2007–2011 рр., %*

Країна	Коефіцієнт кореляції частки активів іноземних банків з індикаторами фінансової стійкості					
	H2	H3	Частка проблемних кредитів	Резерви до проблемних кредитів	ROA	ROE
Австрія	-87,21	-87,99	-83,19	-68,39	-18,74	0,41
Бельгія	80,37	83,96	97,58	-12,70	41,24	36,22
Болгарія	-58,50	-42,74	-88,29	73,76	57,44	59,05
Великобританія	98,85	42,38	95,45	-29,96	32,43	45,55
Греція	-78,45	-40,93	-98,65	50,94	80,40	79,16
Данія	1,21	-81,32	-12,42	45,70	-19,87	-19,43
Естонія	-92,81	-77,51	-75,94	-89,77	32,43	55,59
Ірландія	2,89	2,66	16,51	-4,01	-27,33	-28,46
Іспанія	-72,49	38,26	-96,19	75,38	95,12	92,12
Італія	-56,05	-38,21	-56,22	70,07	87,47	92,46
Кіпр	6,97	-89,01	-15,13	-23,09	-69,35	-28,62
Латвія	-69,42	-53,07	-71,01	13,73	-4,87	-3,18
Литва	70,09	17,31	85,06	-9,71	-39,07	-42,36
Люксембург	48,29	62,39	-75,49	0,00	73,56	42,85
Мальта	-99,13	-74,58	-60,34	66,77	-75,80	-75,17
Нідерланди	-8,55	-33,95	30,71	0,00	86,95	83,44
Німеччина	11,58	70,50	18,83	-70,48	-67,19	-63,00
Польща	-87,81	-74,25	-79,72	23,87	40,55	49,57
Португалія	60,32	56,33	-20,20	49,73	88,50	89,12
Румунія	-82,77	39,98	-82,61	65,15	98,78	98,85
Словаччина	11,78	47,10	45,35	-40,96	73,94	17,28
Словенія	-48,83	13,44	-76,33	91,38	70,38	73,36
Угорщина	-22,15	38,21	9,42	-20,11	14,66	14,33
Фінляндія	-30,98	-98,33	67,57	0,00	-86,62	-80,62
Франція	-73,09	-72,90	-72,57	42,88	-7,95	3,24
Чехія	-49,74	-32,33	-55,78	69,88	-64,70	-39,12
Швеція	-91,35	-61,02	-95,96	55,25	82,12	81,55

* Складено на основі [10].

Як свідчить проведене дослідження, з 6 критеріїв, які були обрані в якості індикаторів фінансової стійкості банківської системи (H2, H3, частка проблемних кредитів, резерви до проблемних кредитів, ROA, ROE), найбільш інформативними є два: ROA та частка проблемних кредитів. Рис. 2 демонструє результати проведеного групування країн залежно від кореляції частки активів іноземних банків з коефіцієнтом ROA та часткою проблемних кредитів.

Було виявлено, що з усіх країн-членів Євросоюзу найбільш негативний вплив (майже за всіма досліджуваними критеріями) іноземний капітал здійснює на фінансову стійкість банківської системи саме в країнах Східної Європи – нових членах, а також в Іспанії та Греції, що зазнали найбільш руйнівного впливу під час кризи 2008 р. (див. рис. 2). Важливим у цьому контексті є той факт, що тенденції розвитку економіки України найбільшою мірою наближені до тенденцій розвитку економік саме цих країн.

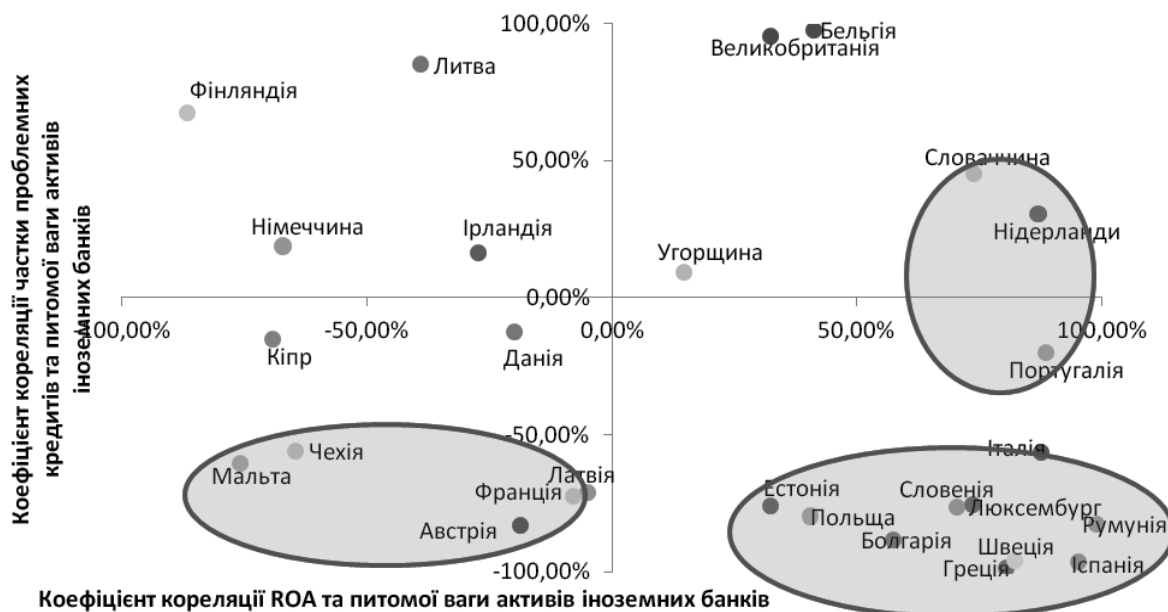

Рис. 2. Групування країн залежно від кореляції частки активів іноземних банків з коефіцієнтом ROA та часткою проблемних кредитів, 2007–2011 рр.

Багато зарубіжних дослідників зазначають, що існує від’ємна кореляція між рівнем експансії іноземного капіталу у банківську систему та рівнем її фінансової стійкості. Для перевірки цієї гіпотези, використаємо показник Z-statistic як індикатор рівня фінансової стійкості банківської системи. Для розрахунку показника Z-statistic було обрано вікно показника “ковзної середньої” тривалістю у 2 роки, що дає нам змогу нівелювати тимчасові

зміни і зосередитися на стабільних тенденціях. Результати розрахунку показано на рис. 3.

Якщо порівняти дані рис. 3 і рис. 4, можна дійти висновку про різну спрямованість трендів зміни зовнішніх запозичень у банківській системі України та рівня її фінансової стійкості, що опосередковано підтверджує тезу про негативний вплив присутності іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи.

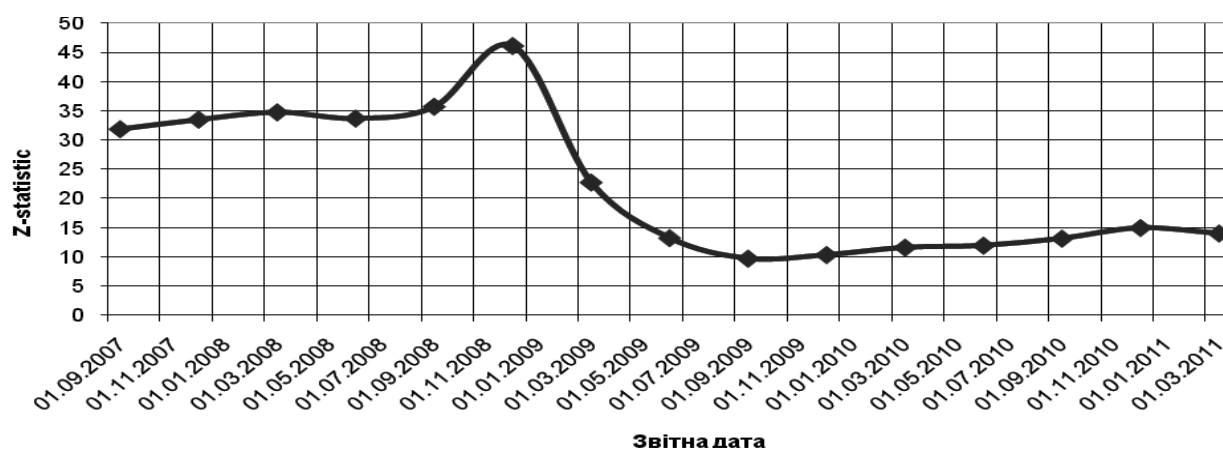

Рис. 3. Розрахунок рівня фінансової стійкості української банківської системи на основі показника Z-statistic за 2007–2011 рр.

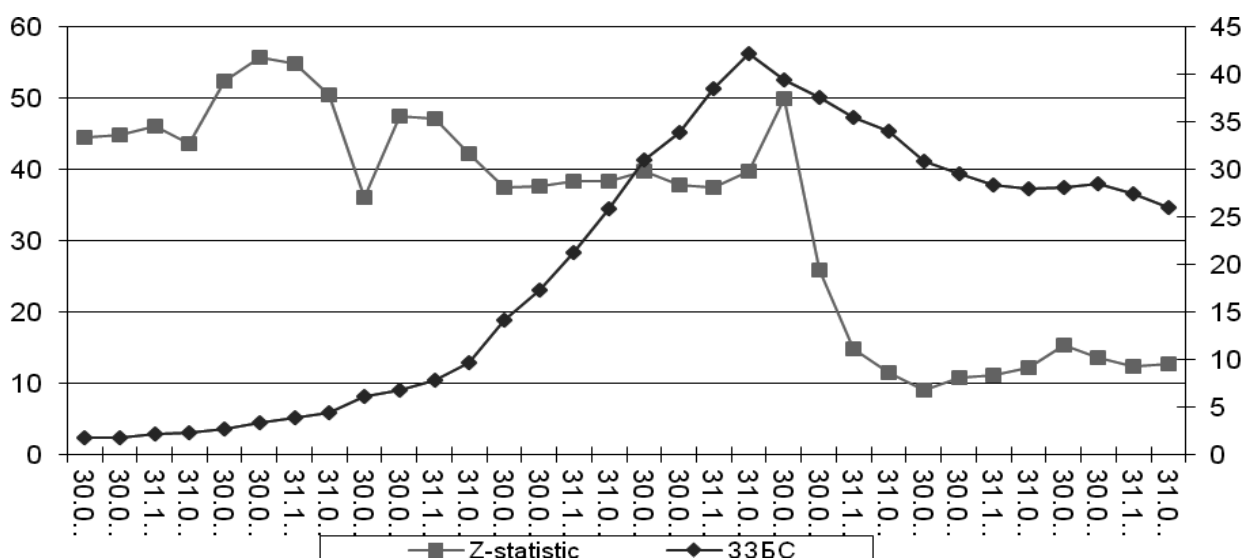

Рис. 4. Динаміка показників Z-statistic та рівня зовнішніх запозичень банківської системи

Проведені дослідження (табл. 2) дозволили довести залежність між зростанням частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків (SFC_{SCB}) та зовнішніми запозиченнями банківського сектору України ($IDbs$):

$$ID_{bs} = 12,37 + 0,0008SFC_{SCB}$$

Статистичний аналіз залежності показав значний додатний рівень кореляції між цими показниками, коефіцієнт кореляції складає 0,93; R^2 становить 0,87, а F -статистика – вище критичного. Крім того, аналіз показав чітку залежність між показником Z-statistic та рівнем зовнішніх запозичень банківської системи (див. рис. 4 і табл. 3).

Таким чином, зростання частки іноземного капіталу призвело до вільного доступу банків до зовнішніх ресурсів та зростання зовнішнього боргу банківської системи, які

стимулювали зростання імпорту і “надунання кредитної бульбашки” на ринку України, а через 6 кварталів почало негативно впливати на показник стійкості банківської системи:

$$Z-statistic(t) = 47,8 - 0,91ID_{bs}(t-6)$$

Зрештою банківська система опинилася під загрозою “раптової зупинки” потоків капіталу, а отримувачі валютних позик зіштовхнулися з труднощами фінансування валютних зобов’язань гривневими надходженнями в умовах девальвації української грошової одиниці та загрози глибокого спаду виробництва.

Крім того, проведені дослідження дають змогу дійти висновку, що спостерігається тісний взаємозв’язок між рівнем зо-

Таблиця 2

Динаміка частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків України та зовнішніх запозичень банківського сектору України [9]

	Роки							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Зовнішні запозичення банківського сектору, млн. грн.	1746	2662	6112	14089	30949	39471	30861	28119
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	11,3	9,6	19,5	27,6	35	36,7	35,8	40,6

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляції між показниками *Z-statistic* та рівнем зовнішніх запозичень банківської системи з різними лагами прояву впливу

Показник	Лаги								
	0	1	2	3	4	5	6	7	8
Коефіцієнт кореляції між показниками <i>Z-statistic</i> та рівнем <i>ID_{bs}</i>	-0,611	-0,653	-0,716	-0,776	-0,829	-0,865	-0,884	-0,883	-0,860

внішніх запозичень банківського сектору України та рівнем імпорту в Україну (*Imp*).

$$Imp = 9373,8 + 0,33 ID_{bs}$$

Статистичний аналіз залежності показав значний додатний рівень кореляції між цими показниками, коефіцієнт кореляції складає 0,77; R^2 складає 0,59, а *F-статистика* – 43,5 при критичному значенні 4,17.

Необхідно зазначити, що в країнах, які розвиваються, та країнах з перехідною економікою наслідками зростання частки іноземного капіталу в банківській системі є збільшення зовнішніх запозичень, “кредитний бум” та збільшення імпорту. Саме вони найбільшою мірою обумовлюють зменшення рівня фінансової стійкості банківської системи.

Узагальнені висновки, підтвержені на основі кореляційно-регресійного аналізу, показано в табл. 4.

Таким чином, з метою забезпечення фінансової стійкості банківської системи України в умовах зростання частки іноземного капіталу, на нашу думку, доцільним буде застосування комплексу заходів, які для зручності аналізу поділимо на три основні групи за масштабом охоплення.

1. Макроекономічні. До них можна віднести усю сукупність інструментів державної економічної політики, призначення яких є досягнення стратегічних цілей (цінова стабільність, зайнятість, економічне зростання). Особливістю макроекономічних заходів є менша орієнтація на специфічні

Таблиця 4

Результати дослідження взаємозв'язків у ланцюзі “частка іноземного капіталу в банківській системі – зовнішні запозичення банківської системи – рівень імпорту – ФСБС”

Досліджуваний взаємозв'язок	Щільність зв'язку (коефіцієнт кореляції)	Напрямок зв'язку (регресійна залежність)	Статистична значущість
Взаємозв'язок між показниками частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків (<i>SFC_{SCB}</i>) та зовнішніми запозиченнями банківського сектору України (<i>ID_{bs}</i>)	Висока (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,93)	Позитивний $ID_{bs} = 12,37 + 0,0008SFC_{SCB}$	R^2 складає 0,87, а <i>F-статистика</i> – вище критичного
Взаємозв'язок між рівнем зовнішніх запозичень банківського сектору України (<i>ID_{bs}</i>) та рівнем імпорту в Україну (<i>Imp</i>)	Висока (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,77)	Позитивний $Imp = 9373,8 + 0,33 ID_{bs}$	R^2 складає 0,59, а <i>F-статистика</i> – 43,5 при критичному значенні 4,17
Вплив рівня зовнішніх запозичень банківської системи (<i>ID_{bs}</i>) на індикатор ФСБС (<i>Z-statistic</i>)	коефіцієнти кореляції: з лагом 0 кварталів – -0,61; з лагом 1 квартал – -0,65; з лагом 2 квартали – -0,716; з лагом 3 квартали – -0,776; з лагом 4 квартали – -0,829; з лагом 5 кварталів – -0,865; з лагом 6 кварталів – -0,884; з лагом 7 кварталів – -0,883; з лагом 8 кварталів – -0,860	$Z-statistic(t) = 47,8 - 0,91ID_{bs}(t-6)$	Всі моделі є статистично значущими

потреби вітчизняної банківської системи, процес управління якими значно ускладнюється під час проведення політики регулювання іноземного капіталу.

2. Організаційні. Основне їх призначення—цілеспрямоване регулювання іноземних банків і банківської системи загалом. Серед них найбільш актуальними є вдосконалення оцінки системних та індивідуальних банківських ризиків, формування системи транскордонного консолідованого нагляду, підвищення транспарентності, гармонізація банківської нормативно-правової бази відповідно до європейського законодавства та міжнародних стандартів, розвиток корпоративного управління у банках.

3. Операційні. Використовуються з метою виконання банками окремих оперативних функцій. Вдосконалення процесу регулювання іноземних банків необхідно здійснювати на початкових етапах акумулювання та розміщення банківських ресурсів, а також в системі валютних і розрахунково-касових операцій.

Досягнення сформованих цілей дає підґрунтя до зниження залежності вітчизняної національної економіки від зовнішнього боргового фінансування за рахунок використання каналу транснаціональних банків. Головна роль іноземних банків у процесі відновлення довіри вкладників до банківської системи є фундаментальною, оскільки вони мають кращі можливості для залучення коштів фізичних осіб за рахунок формування вищих рівнів лояльності клієнтів порівняно з вітчизняними, а також достатнього рівня фінансової стійкості.

Література

1. Levine R., Zervos S. *Stock Markets, Banks, and Economic Growth* // *American Economic Review*. – 1998. – № 88. – P. 537–558.
2. Rajan R., Zingales L. *Financial Dependence and Growth* // *American Economic Review*. – 1998. – № 88. – P. 559–586.
3. Caprio G., Honohan P. *Finance for Growth: Policy Choices in a Volatile World* [Електронний ресурс] // *The World Bank*. – Режим доступу: http://mpr.ub.uni-muenchen.de/9929/1/MPRA_paper_9929.pdf.
4. *Foreign and Domestic Bank Participation in Emerging Markets: Lessons from Mexico and Argentina* / B. D. Dages, L. Goldberg, D. Kinney // *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*. – 2000. – № 6. – P. 17–35.
5. *Bank Concentration, Competition and Crises: First Results* / T. Beck, A. Demirgüç-Kunt, R. Levine // *Journal of Banking and Finance*. – 2006. – № 30. – P. 1581–603.
6. Mathieson D., Roldos J. *The Role of Foreign Banks in Emerging Markets* // *World Bank, IMF, and Brookings Institution 3rd Annual Financial Markets and Development Conference*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.worldbank.org>
7. Claessens S., Leaven L. *What Drives Bank Competition? Some International Evidence* // *World Bank Policy Research Paper*. – 2003. – № 3113. – 563–583 p.
8. Кубах Т. Г. *Переваги та недоліки присутності іноземного капіталу у банківському секторі економіки* // *Культура народів Причорномор'я*. – 2009. – № 157. – С. 86–89.
9. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.
10. *Financial Soundness Indicators* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fsi.imf.org/>